

**XIX АСР ОХИРИ-XX АСР БОШЛАРИДА  
ХОРАЗМДАГИ ТАРИХИЙ, АДАБИЙ  
ЖАРАЁНЛАРНИ ТАХЛИЛ ҚИЛИШДА САЙЁРА  
САМАНДАР, УМИД БЕКМУХАММАД  
АСАРЛАРИНИНГ ИЛМИЙ АҲАМИЯТИ**

*Ахмедова Назокат, Абу Райҳон Беруний номли Урганч  
давлат университети таянч докторанти*

**НАУЧНОЕ ЗНАЧЕНИЕ РАБОТ САЙЁРЫ  
САМАНДАР И УМИДА БЕКМУХАММАДА В  
АНАЛИЗЕ ИСТОРИЧЕСКИХ И  
ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОЦЕССОВ В ХОРЕЗМЕ В  
КОНЦЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ**

*Ахмедова Назокат, базовый докторант Ургенчского  
государственного университета имени Абу Райхона Беруни*

**THE SCIENTIFIC SIGNIFICANCE OF THE  
WORKS OF SAYORA SAMANDAR AND UMID  
BEKMUKHAMMAD IN THE ANALYSIS OF  
HISTQRICAL AND LITERARY PROCESSES IN  
KHORAZM IN THE LATE 19TH AND EARLY  
20TH CENTURIES**

*Akhmedova Nazokat, a doctoral student of Urganch State  
University named after Abu Rayhon Beruni*

**Аннотация:** Ушбу мақолада XIX аср охири, XX аср бошларида Хоразмдаги тарихий, адабий жараёнларни таҳлил этишида Сайёра Самандар, Умид Бекмуҳаммад асарларининг илмий аҳамияти ёритиб берилади. Фан ва жамият, бугунги ва келажак авлод учун муҳим илмий мерос сифатидаги асарларининг долзарблиги, муҳим жиҳатлари таҳлил этилади.

**Калим сўзлар:** фан, жамият, тарих, хонлик, мустамлакачилик, миллий уйғониш, адабиёт, жадидшунослик, монография, рисола.

**Abstract:** This article highlights the scientific significance of the works of Sayora Samandar and Umida Bekmukhammad in the analysis of historical and literary processes in Khorezm in the late 19th and early 20th centuries. It analyses the relevance and important aspects of their works as an important scientific legacy for science and society, for present and future generations.

**Keywords:** science, society, history, khanate, colonialism, national awakening, literature, Jadidism, monograph, treatise.

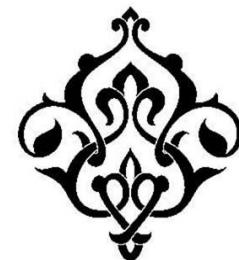
**Аннотация:** В данной статье освещается научное значение работ Сайёры Самандар и Умиды Бекмуҳаммада в анализе исторических и литературных процессов в Хорезме в конце XIX - начале XX веков. Анализируется актуальность и важные аспекты их работ как важного научного наследия для науки и общества, сегодняшнего и будущего поколений.

**Ключевые слова:** наука, общество, история, ханство, колониализм, национальное пробуждение, литература, джадидоведение, монография, трактат.



[https://orcid.org/0009-  
0004-3076-5706](https://orcid.org/0009-0004-3076-5706)

email:nazokat.ahmedova27  
@mail.ru



**КИРИШ.** Хоразм тарихшунослигига, қолаверса воҳада кечган тарихий, адабий жараёнларни кенг қамровда таҳлил, тадқиқ қилишда сўнгги бир йил ичида фан, жамият учун муҳим асарлар яратилди. Бундай асарлар қаторида Умид Бекмуҳаммаднинг “Хоразм жадидчилик ҳаракати энциклопедияси” Сайёра Самандар билан ҳаммуаллифликда яратган 6 та монография, 5 та рисоласи, юзлаб мақолалари тарих ва филологияда энг кам тадқиқ этилган мавзу – Хоразм жадидчилиги, жадид намояндalarнинг фаолияти, адабий мероси, жадид адабиётида хоразмлик ижодкорларнинг тутган ўрнини ёритишида муҳим илмий аҳамиятга эга бўлди.

**АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД.** Мазкур мавзуни ёритишида С.Самандар, У.Бекмуҳаммад монографиялари, рисолаларидан, шу даврга оид тарихий, адабий жараёнлардаги воқеликларни таққослаш учун “Таржимон”, “Инқиlob қуёши” газеталаридағи мақолалардан фойдаланилди. Ушбу манбаларни бир-бирига таққослаган ҳолда, қолаверса тарихий жараёнлардан келиб чиқиб ҳаққоний, холис хulosаларга келинди.

**МУҲОКАМА.** “XIX аср охири ва XX аср бошлари Хоразм тарихидаги мустамлакачилик даври бўлиб, 1873 йил май ойидаги Россия империяси босқини туфайли Хива хонлиги мағлуб бўлган ва давлат ярим мустамлакага айланганди. Натижада Муҳаммад Раҳимхон II (1873-1910), Асфандиёрхон (1910-1918) ҳамда Сайд Абдуллахон (1918-1920)ларнинг ҳукмдорлик даврида жамиятда кечган жараёнлар тарихда муҳим из қолдирган воқеликларга бой бўлди. Яъни, мустамлака даври бўлишига қарамай Ферузхоннинг хонликда адабиёт ва санъат, китобхонликни ривожлантиргани, воҳада маданиятнинг тараққий этишига олиб келди. Қолаверса, Ферузхон ва Асфандиёрхонлар Миллий уйғонишни юзага келтирган жадид мактаблари ташкилотчилари ва уларнинг ҳомийлари бўлишган. Бош вазир Исломхўжа (1872-1913)нинг ислохотлари эса давлатни тараққий этдириш сари ташланган дадил қадамлар эди” [1].

Айнан ана шу давргаги жадид адабиётида Аваз Ўтар, Бобохун Салимов, Сўфизода, Ҳусайнбек Матмуродловларнинг

ҳуррият, тил, мактаб, ватан мавзуларидағи жадидона ғоялар акс этиган шеърлари яратилди. Афсуски, 1920 йил 8 марта гача Хоразмда матбуот йўқлиги боисидан ушбу шоирларнинг шеърлари ўзлари ва хаттотлар томонидан яратилган қўлёзмалар, девонлар, хотира асарлардагина сақланиб қолди.

Хуллас, архив маълумотлари, ўша даврга оид матбуот нашрлари, мемуарлар, илмий ва бадиий адабиётлардаги маълумотларни бир-бирига таққослаган, шулар асосида холис, ҳаққоний хulosалар чиқарилган тадқиқотлар шу боисдан ҳам катта илмий аҳамиятга эга.

Бу борада сўнгги бир йил ичида шу даврдаги тарихий, адабий жараёнларни таҳлил, тадқиқ қилиб кўплаб монографиялар, рисолалар, мақолалар яратган Сайёра Самандар, Умид Бекмуҳаммадларнинг ҳамкорлиги жадидшуносликни янги боскичга олиб чиқди дейиш мумкин. “Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент Умид Бекмуҳаммаднинг Ўзбекистонда биринчи маротаба яратилган “Хоразм жадидчилик ҳаракати энциклопедияси” (2024 йил), ҳамда филология фанлари номзоди, доцент Сайёра Самандар билан ҳаммуаллифликда нашр қилдирган “Хоразм жадидчилиги: ислоҳотлар, таълим ва адабиёт” (2024 йил), “Бобохун Салимов – жадид, давлат арбоби ва шоир” (2024 йил), “Хоразм жадид намояндлари: ҳаёти, фаолияти ва адабий мероси” (2024 йил), “Хоразм жадидларининг мустамлакачилик даврида қатағон қилиниши” (2025 йил), “Хоразм жадид мактаблари” (2025 йил), “Исмоил Гаспрали ва Хоразм” (2025 йил) номли монографиялари, “Хоразм жадид адабиётига янгича нигоҳ” (2025 йил), “Бекжон Раҳмон – жадид маърифатпарвари ва давлат арбоби” (2025 йил), “Полвонниёз Юсупов жадид, давлат арбоби ва муаррих” (2025 йил), “Таржимон” газетасининг Хоразмдаги тарихий жараёнларни тадқиқ этишдаги ўрни” (2025 йил), “Матбаачилик асосчиси ва жадид маърифатпарвари” (2025 йил) сингари рисолалари тарихнинг ҳали тадқиқ қилинмаган давридаги муҳим жараёнларни ўзида акс этидиргани билан аҳамиятли нашрларга айланди” [2].

“Дурдана”, “Milleniumus print” нашриётларида чоп этилган ушбу асарлар фақат Ўзбекистондагина эмас, АҚШ, Грузия,

Озарбайжон, Россия, Қозоғистон, Чехия, Германия, Туркиялик олимларга ҳам етиб борди ва улар томонидан ҳам жадидшуносликдаги мухим илмий асар сифатида эътироф қилинди.

Масалан, АҚШлик филолог, доцент Азизуллоҳ Арол ўзининг Бобоохун Салимов ҳақидаги мақоласида, Умид Бекмуҳаммад, Сайёра Самандарларнинг “Бобоохун Салимов – жадид, давлат арбоби ва шоир” монографиясида илмий истеъмолга киритилмаган мухим ҳужжатлар, хотиралар, шеърлар киритилгани билан аҳамиятли эканини таъкидлайди[3].

Ёки Тбилиси давлат университети доценти, филология фанлари бўйича фалсафа доктори Мзиса Бускивадзе, 2025 йил 31 май куни Маъмун университетида ўтказилган “Жадидчилик: ўзгариш ва тараққиёт” мавзусидаги халқаро конференцияда, Аваз Ўтар, Бобоохун Салимов, Сўфизода, Хоразмда фаолият кўрсатган ижодкорларнинг жадид адабиётида мухим из қолдиргани ҳақидаги таҳлиллар Сайёра Самандар, Умид Бекмуҳаммадларнинг “Хоразм жадидчилиги: ислоҳотлар, таълим ва адабиёт”, “Хоразм жадид намояндалари: ҳаёти, фаолияти ва адабий мероси” монографиялари, “Хоразм жадид адабиётига янгича нигоҳ” номли рисоласида акс этгани, ушбу нашрларнинг фан, жамият учун мухим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлайди.

Айнан жадидчилик ҳаракати бошланган Кримлик тадқиқотчи, “Ненкеҗик” журнали бош муҳаррири Зера Бекирова эса, ушбу халқаро конференцияда, ҳаммуаллифларнинг “Хоразм жадид мактаблари” монографияси нафақат жадидшунослик ва тарихшуносликда, балки педагогика соҳасидаги энг мухим тадқиқот бўлганини таъкидлаб ўтди. Шунингдек Зера Бекирова, ушбу асар турқ, татар, крим татар тилларига таржима қилинса, жадидшуносликдаги бу тадқиқот бошқа ҳудуд олимлари учун ҳам мухим таянч асар бўлишига ётибор қаратганди.

Негаки, Хоразмдаги жадид мактаблари фаолияти, улардаги дарс жараёнлари, педагоглар, айникса аёл ўқитувчиларнинг таълим тараққиётига қўшган ҳиссаси, рус тузем, эски (анъанавий) мактаблари, мадрасалар кўрсатган даврдаги янги усулда таълим беришнинг афзаллиги, хорижда таҳсил олган ўқувчилар, уларнинг ҳаёти, тақдири илк бора

Сайёра Самандар, Умид Бекмуҳаммадларнинг монографиясида архив материалари, мемуарлар, “Таржимон” газетасида мақолалар асосида тадқиқ этилган.

“Маълумки, 1876 йилда Хоразмда Ферузхоннинг ҳиммати, ташабbusи билан Эронлик Иброҳим Султон, унинг бешариқлик шогирди Отажон Абдолов томонидан тошбосма ташкил этилган ва бу янгилик натижасида кўплаб ижодкорлар асарлари нашр этилиб, хаттотлар иши енгиллаштирилган. Шу билан бирга ўз даври учун замонавий ноширлик-матбаа маркази йўлга қўйилган. Умид Бекмуҳаммад, Сайёра Самандарларнинг “Матбаачилик асосчиси ва жадид маърифатпарвари” рисоласида Отажон Абдоловнинг соҳага киритган янгилиги билан бирга, жадид маърифатпарвари сифатидаги фаолияти, шу билан бирга “Инқилоб қуёши” газетасининг чоп этилиши, унда ёритилган адабий асарлар ҳам илк бора илмий истеъмолга киритилган”[4].

“Бекжон Раҳмон – жадид маърифатпарвари ва давлат арбоби”, “Хоразм жадид адабиётига янги нигоҳ” номли рисолаларда, Хоразмдаги адабий жараён, умуман жадид адабиётида Аваз Ўтар, Бобоохун Салимов, Бекжон Раҳмон, Ҳусайнинбек Матмуродов, Сафо Муғанний, Комил Девонийларнинг ўрни, улар асарларининг моҳияти, шунингдек 1910-13 йилларда Хоразмдаги жадид мактабида педагоглик қилган Сўфизода, 1921-23 йилларда Хоразмда фаолият кўрсатган Ҳамза Ҳакимзоданинг драматурглик, педагоглик фаолияти ва улар томонидан яратилган асарлар ҳам таҳлил этилган.

Маълумки, одатда илмий асарлардан ҳам кўра бадиий асарларга, мемуарларга сўзбоши, сўнгсўз ёзиш анъанага айланган. Бироқ Сайёра Самандар, Умид Бекмуҳаммадларнинг ҳар бир монография, рисолалари жадидшуносликдаги илмий янгиликларга бойлиги, мавзу чукур таҳлил этилгани, тадқиқот жараённида холис, ҳаққоний хуласалар чиқарилгани учун Хондамир Қодирий, Бахром Ирзаев, Жавлон Жовлиев, Мўминхон Ҳошимхонов, Дилбар Бекчанова сингари республикамизнинг таникли ижодкор, олимлари, Кримлик Зера Бекирова, Бокулик Алмаз Улвийлар томонидан сўзбоши, яна кўплаб олимлар, ижодкорлар томонидан

хориж, Ўзбекистон матбуотида ижобий тақризлар нашр этилган. Табиийки, бу ҳолат монографиялар, рисолаларнинг илм-фан, ҳамда жамият учун аҳамияти, мавзу мантиқан кенг қамровда таҳлил этилгани учун ҳам таникли шахслар сўзбоши, сўнгсўз ёзганликларини кўрсатади.

**НАТИЖА.** Сайёра Самандар, Умид Бекмуҳаммадларнинг юқоридаги энциклопедия, монография, рисолалари нашр этилганидан “Жадид”, “Хуррият” газеталари, “Тамаддун нури” журналлари, хориждаги ахборот агентликлари, Ўзбекистон Фанлар академиясининг интернет сайтида ижобий тақризлар, хабарлар чоп этилди. Шу билан бирга бир йил давомида битта энциклопедия, 6 та монография, 5 та рисоланинг кенг қамровдаги таҳлил, илмий истеъмолга киритилмаган архив ҳужжатлари, қўллётмалар, мемуарлар, матбуотдаги мақолалар асосида тадқиқ қилиниши илмий жамоатчилик, адабий мухитда илмий янгиликларга бой тадқиқот манбаси сифатида эътироф этилди. Ушбу китоблар ноёб илмий манба сифатида Хоразм Маъмун академияси музей экспозицияси, Абдулла Қодирий уй-музейи, Кримдаги Исмоил Гаспрали уй-музейидан экспонат сифатида жой олди. Шунингдек, нафақат Ўзбекистон республикасидаги давлат ва шахсий кутубхоналар, балки Прага, Тбилиси, Боку, Калифорния, Истанбул, Берлин шаҳарларидағи кўплаб таникли олимлар, ижодкорларнинг ҳам муҳим илмий манбаси сифатида, уларнинг шахсий кутубхоналаридан ҳам ўрин олди.

**ХУЛОСА.** Энг асосийси ҳаммуаллифларнинг ушбу асарлари Хоразм жадидшунослигидаги муҳим изланишлар самараси, кенг қамровда яратилган таҳлилий асарлар, муҳим илмий янгиликларни ўзида акс этдиран тадқиқот манбаси сифатида кенг илмий жамоатчилик, адабий мухитдаги асар сифатида баҳоланди. Ҳозирда ҳаммуаллифлар томонидан ушбу асарларни янада янги топилган

манбалар асосида 5 жилдга жамлаш, уни инглиз, турк, қрим-татар, немис тилларига таржима қилдириш жараёни олиб борилмоқда. Табиийки, бу интилишлар Хоразм жадидшунослигини дунё бўйлаб муҳим тадқиқот сифатида янада эътироф қилиниши, фан ва жамиятимиз учун илмий аҳамиятини янада оширишга хизмат қилади.

## АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Сайёра Самандар, Умид Бекмуҳаммад. Хоразм жадидчилиги, ислохотлар, таълим ва адабиёт. Milleniumus print нашриёти, Урганч-2024 йил, 12-бет.

2. Сайёра Самандар, Умид Бекмуҳаммад. Хоразм жадид мактаблари. Milleniumus print нашриёти, Урганч-2025 йил, 28-бет.

3. Азизуллоҳ Арол. Жадидчилик: ўзгариш ва тараққиёт. Халқаро конференция мақолалар тўплами, 2-қисм, Дурдана нашриёти, Бухоро-2025 йил, 153-бет.

4. Дилбар Бекчанова. Хоразм матбаачилиги ва матбуот тарихига теран нигоҳ. У.Бекмуҳаммад, С.Самандарларнинг “Матбаачилик асосчиси ва жадид маърифатпарвари” рисоласига сўзбоши, Дурдана нашриёти, Бухоро-2025 йил, 4 бет.

5. Сайёра Самандар, Умид Бекмуҳаммад. Хоразм жадид намояндалари: ҳаёти, фаолияти ва адабий мероси. Milleniumus print нашриёти, Урганч-2024 йил, 220-бет.

6. Умид Бекмуҳаммад, Сайёра Самандар. “Бобоохун Салимов-жадид, давлат арбоби ва шоир. Milleniumus print нашриёти, Урганч-2024 йил, 210-бет.

7. Умид Бекмуҳаммад. Хоразм жадидчилик ҳаракати энциклопедияси. Milleniumus print нашриёти, Урганч-2024 йил, 320-бет.

8. Умид Бекмуҳаммад, Сайёра Самандар. Хоразм жадидларининг мустамлакачилик даврларида қатағон қилиниши. Milleniumus print нашриёти, Урганч-2025 йил, 230-бет